

ARTIKEL – REFLECTIES OP GOD IN NEDERLAND 1966-2024

Religie en sociale cohesie in Nederland

Wat betekenen religieuze en demografische veranderingen voor het samenleven in verscheidenheid?

Maroesjka Versantvoort*

Abstract

The study examines the relationship between religiosity and various aspects of social cohesion in the Netherlands: social trust, institutional trust, social participation, and political participation. Does religion have a positive influence on social cohesion? In this respect, do we see differences between religions in the Netherlands? And what do these insights say about the future of social cohesion in the Netherlands? To answer these questions, data from over 5,000 respondents from the 2023 survey 'The Netherlands in Focus' (*Nederland in Beeld*) was analyzed. What we see is a mixed picture. The behavioral aspects of religion, in particular, are positively correlated with various aspects of social cohesion. Whether people consider themselves religious plays a minor role. However, the position of religious minority groups in the Netherlands is significant, both with regard to social and institutional trust and with regard to social and political participation.

Keywords: religion, social cohesion, living together, demographics, trust, participation, the Netherlands

Een veranderende samenleving

De Nederlandse samenleving is de afgelopen decennia op verschillende fronten veranderd, onder andere door vergrijzing, secularisatie, migratie en individualisering. Zo nam het aantal ouderen fors toe ten opzichte van het aantal jongeren

* Maroesjka Versantvoort is als bijzonder hoogleraar Arbeid en Zingeving werkzaam voor de Protestantse Theologische Universiteit en als programmaleider 'De diverse bevolking van Nederland' voor het Sociaal en Cultureel Planbureau.

(CBS 2025a). Het aandeel vrouwen op de arbeidsmarkt steeg, net als de gemiddelde welvaart (Centraal Planbureau 2023). Het kostwinnersmodel raakte daarmee op de achtergrond ten faveure van het anderhalfverdienmodel (Portegijs 2022). Steeds meer mensen gingen alleen wonen (CBS 2021). Ook het aantal echtscheidingen nam toe (CBS 2025b). Het opleidingsniveau steeg (Van der Mooren en De Vries 2022). Tegelijk nam het aantal (jonge) werkenden met mentale gezondheidsproblemen toe (Versantvoort 2022). De manier van communiceren met elkaar veranderde met de komst van sociale media fundamenteel (Woittiez et al. 2024). En ook het religieuze landschap werd meer divers. Terwijl Nederland in 1966 voornamelijk christelijk was, is inmiddels een duidelijke minderheid lid van een kerk of religieus verband (Versantvoort et al. 2024a).¹ Wel is generatie Z beduidend positiever over geloof dan voorgaande generaties (Kregting, Van Lieburg en Vermeer 2025).

In de samenleving staan zorgen om wat deze demografische veranderingen betekenen voor ‘het samenleven’ ofwel sociale cohesie al jaren in de top van zorgen die mensen hebben (De Hart et al. 2002; Geurkink en Miltenburg 2023; Geurkink en Den Ridder 2025). In de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen in de herfst van 2025 zijn mensen over het algemeen vrij somber gestemd over het land. Zo vindt een meerderheid (58%) van de Nederlanders dat het de verkeerde kant opgaat met Nederland. De somberheid over Nederland wordt in alle (kiezers)groepen breed gedeeld. Die zorgen gaan niet alleen over woningbouw, immigratie, hoge prijzen of politiek. Een algemene aanname in het publieke debat is dat de sociale samenhang in Nederland onder druk staat. Deze opvatting manifesteerde zich onder meer in de moties Dijkhoff en anderen en Den Haan en anderen.² Zij riepen het kabinet op de consequenties van demografische ontwikkelingen voor de Nederlandse samenleving in verschillende scenario's in kaart te brengen.

Al verschilt de waardering of normering van sociale cohesie tussen groepen, het maatschappelijk belang van (enige mate van) sociale cohesie lijkt onbetwist (Fonseca, Lukosch en Brazier 2018; Hillenbrand 2023). Zo is sociale cohesie noodzakelijk om als samenleving maatschappelijke uitdagingen aan te kunnen gaan. Of het nu gaat om het behoud van de verzorgingsstaat, het aangaan van klimaatuitdagingen of sociale veiligheid: (enige) gezamenlijkheid in probleembesef, in verantwoordelijkheid nemen en het met elkaar vinden en aangaan van oplossingen zijn daarbij voorwaarden. Sociale cohesie kan gezien worden als een soort lijm die mensen samenhoudt – ongeacht hun achtergrond, overtuigingen of persoonlijke situatie (Woittiez et al. 2024). Deze lijm zorgt ervoor dat een samenleving meer is dan een verzameling losse individuen. Een samenleving met een sterke cohesie is weerbaarder tegen sociale problemen (Putnam 2000). Als mensen zich verbonden voelen met elkaar stimuleert dat bovendien het gezamenlijk behalen van (hogere) doelen.

Maar: hoe is het anno 2025 gesteld met de sociale cohesie in Nederland? Wat kunnen we verwachten voor de toekomst van sociale cohesie, doorredenerend vanuit de demografische ontwikkelingen die onze samenleving raken? En in het bijzonder: wat betekenen de ontwikkelingen op het terrein van religie hierbij? Deze vragen zal ik proberen te beantwoorden in dit artikel. Daarmee beoog ik inzicht te geven in de mogelijke gevolgen van doorgaande religieuze veranderingen in Nederland voor de sociale cohesie. Kern van het artikel is beantwoording van de tweede en derde vraag. Om de ontwikkelingen in sociale cohesie en de invloed van religie daarbij in perspectief te plaatsen, wil ik ook kort ingaan op de huidige stand van zaken wat betreft sociale cohesie in Nederland. Hierbij put ik uit het onderzoek dat het Sociaal en Cultureel Planbureau de afgelopen jaren deed naar 'Samenleven in de toekomst', dat mede vorm kreeg naar aanleiding van de bovengenoemde moties. Ook maak ik gebruik van nieuwe data over sociale cohesie en religie uit Nederland in Beeld 2023 (SCP 2022). Verder zal ik de inzichten daaruit verbinden met enkele *highlights* uit het recent verschenen onderzoek *God in Nederland 1966-2024* (Kregting et al. 2025).

De volgende paragraaf presenteert een kader voor de analyse van de relatie tussen sociale cohesie en religie. Deze gaat in op de gebruikte conceptualisering van sociale cohesie en religie en welke verwachtingen er zijn ten aanzien van de relatie tussen deze concepten. Daarna volgt een paragraaf die ingaat op de huidige stand van zaken wat betreft sociale cohesie en religie. Hoe cohesief is Nederland anno nu? Hoe religieus? Daarna wordt nader ingegaan op de relatie tussen religiositeit en sociale cohesie en worden de resultaten gepresenteerd van de verschillende statistische analyses die zijn uitgevoerd. Deze bijdrage eindigt met een doorstapje naar de toekomst gegeven de bevindingen in dit artikel, en met conclusies en discussie.

Sociale cohesie en religie: een analytisch kader

Conceptualisering sociale cohesie

Het begrip 'sociale cohesie' is een veelomvattend begrip en roept in het alledaagse taalgebruik een scala aan associaties op. Enkele daarvan zijn: vertrouwen in mensen, saamhorigheid, solidariteit, een wij-gevoel, het gevoel een te zijn met anderen of sociale contacten (De Bakker, Thijssen en Portegijs 2023). In de onderzoeksliteratuur en in beleidsnotities bestaan vele definities en omschrijvingen voor sociale cohesie (zie bijvoorbeeld Chan, To en Chan 2006; Schiefer en Van der Noll 2017; Woittiez et al. 2024). Er bestaat geen standaarddefinitie voor sociale cohesie (Schiefer en Van der Noll 2017). Vaak worden ook aanpalende termen zoals sociale integratie of sociaal kapitaal gebruikt (Putnam 2000; Schnabel en Goetsch 2014). Voor elk van de definities geldt dat verschillende dimensies te onderscheiden zijn die vaak terugkomen.

Daarbij gaat het om het onderscheid tussen attitudes en gedrag, tussen *bonding*, *bridging* en *linking*, en tussen horizontale en verticale verbindingen.

Houding en gedrag

Vaak wordt in onderzoek naar sociale cohesie onderscheid gemaakt tussen houding en gedrag (zie De Bakker et al. 2023; Chan et al. 2006; Koopmans, Lancee en Schaeffer 2015). Bij houding gaat het om een gevoelsmatige, cognitieve of (gedrags) intentionele evaluatie van hoe mensen staan tegenover (al dan niet denkbeeldige) objecten, personen of groepen, terwijl gedrag verwijst naar de acties of reacties van individuen of groepen (De Bakker et al. 2023, p. 36 verwijzend naar Bohner en Wänke 2002). Vertaald naar sociale cohesie wordt met houding aangeduid dat mensen positieve of negatieve gevoelens kunnen hebben ten aanzien van hun gemeenschap, het idee hebben dat er in hun gemeenschap veel of weinig onderling hulpbetoon is, en een zekere bereidheid hebben om anderen te steunen. Gedrag verwijst dan naar de situatie of men anderen ook daadwerkelijk helpt.

Bonding, bridging en linking

Uitgangspunt bij het onderscheid tussen *bonding*, *bridging* en *linking* is dat mensen op basis van specifieke kenmerken zijn in te delen; denk aan categorieën zoals gender, leeftijd, sociale klasse (sociaaleconomische status, opleiding), etniciteit of religie (De Bakker et al. 2023). *Bonding* heeft betrekking op de banden tussen mensen die tot dezelfde groep behoren. Het gaat over verbinding en vertrouwen tussen mensen die zich in elkaar herkennen (bijvoorbeeld op basis van leeftijd, culturele achtergrond of leefstijl). *Bridging* betreft de verbinding die mensen maken buiten de eigen groep; dan gaat het om de banden en het vertrouwen tussen mensen uit verschillende groepen. Van *linking* is sprake wanneer mensen meedoen aan de samenleving door bijvoorbeeld vrijwilligerswerk te verrichten of lid te zijn van een vereniging. Sociale cohesie wordt in belangrijke mate beïnvloed door de *bonding*, *bridging* en *linking* die in een samenleving aanwezig zijn (Claridge 2018).

Horizontale en verticale verbindingen

Een derde onderscheid dat kan worden gemaakt is het onderscheid tussen horizontale en verticale verbindingen. Bij horizontale verbindingen gaat het over het vertrouwen en de verbondenheid die (groepen) burgers onderling ervaren. De verticale verbindingen gaan over de (vertrouwens)relaties tussen groepen burgers en de overheid en andere instanties. Bij beide componenten kan het gaan om zowel houdingen als gedrag.

Een twee-bij-twee raamwerk

Gebaseerd op deze drie dimensies definieer ik – in lijn met De Bakker et al. (2023) en Woittiez et al. (2024) – sociale cohesie als volgt: de mate waarin (groepen) mensen in Nederland zich met elkaar en met allerlei instituties verbonden voelen en die verbondenheid ook in hun gedrag aan de dag leggen. De combinatie van horizontaal/verticaal en houding/gedrag geeft een twee bij twee raamwerk dat vier aspecten van sociale cohesie onderscheidt (zie tabel 1) en dat gebruikt kan worden voor het meten van sociale cohesie (gebaseerd op Woittiez et al. 2024).

Tabel 1 Een twee-bij-twee raamwerk voor het meten van sociale cohesie.

	Subjectief (houding)	Objectief (gedrag)
Horizontale dimensie (cohesie tussen mensen onderling)	Sociaal vertrouwen (<i>bonding</i> en <i>bridging</i>) - Vertrouwen in anderen - Verbondenheid	Sociale participatie (<i>linking</i>) - Vrijwilligerswerk, informele hulp - Sociale contacten - Lidmaatschap verenigingen
Verticale dimensie (cohesie tussen burgers en instituties)	Institutioneel vertrouwen - Vertrouwen in politiek - Vertrouwen in instanties	Politieke participatie - Stemmen bij Tweede Kamerverkiezingen - Politieke activiteiten

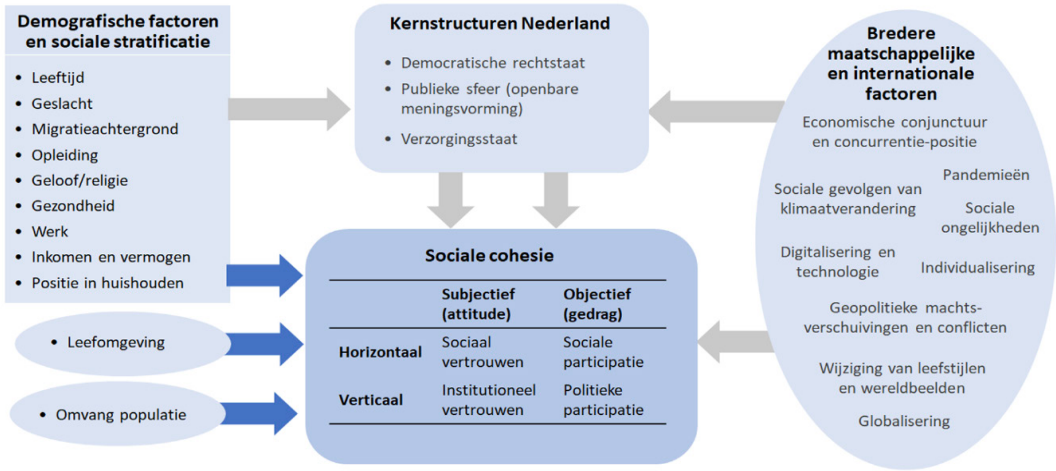
Bron: aangepaste versie van Woittiez et al. (2024).

Sociaal vertrouwen is het eerste aspect en omvat zowel vertrouwen in andere mensen als de houding tegenover hen en vormt een basis voor sociale relaties. Het kan daarbij gaan om relaties die te duiden zijn als *bonding* maar ook als *bridging*. Het tweede aspect betreft sociale participatie. Dit verwijst naar het meedoen aan maatschappelijke activiteiten buiten werk en onderwijs, zoals vrijwilligerswerk of burenhulp, die bijdragen aan contacten en gemeenschapsvorming. Het derde aspect gaat over vertrouwen in instituties (zoals politiek, rechtspraak, politie of media). Dit vertrouwen is cruciaal voor stabiliteit, legitimiteit en samenwerking tussen burgers en instituties. Het vierde aspect tot slot, politieke participatie, behelst stemmen bij verkiezingen en andere vormen van politieke betrokkenheid. Dit kan variëren van contact met politici tot deelname aan (protest)acties. Deze activiteiten vormen de kern van democratisch functioneren.

Sociale cohesie in context

Verbindingen tussen mensen onderling en tussen mensen en instituties ontstaan niet in een vacuüm, maar worden door talloze factoren gevormd en beïnvloed. Het conceptuele model van sociale cohesie wordt weergegeven in figuur 1. De factoren

die van invloed zijn op sociale cohesie kunnen verdeeld worden over drie terreinen. Ten eerste demografische factoren, op individueel, buurt- en landelijk niveau, en andere individuele kenmerken, ten tweede kernstructuren van de instituties in Nederland, en ten derde bredere maatschappelijke en internationale factoren (zie Woittiez et al. 2024, 7). Deze factoren spelen op nationaal, regionaal en groepsniveau. Dit artikel richt zich op individuen. Door individuele gegevens te bundelen, ontstaat een beeld van de sociale cohesie in de samenleving.

Figuur 1 Conceptueel model – sociale cohesie in context. Bron: Woittiez et al. (2024).

In dit artikel richt ik me op de relatie tussen sociale cohesie enerzijds en religie anderzijds, tegen de achtergrond van demografie, sociale stratificatie en leefomgeving.³ De andere aspecten uit dit conceptuele raamwerk zijn ook zeker van belang, maar omwille van focus is het onmogelijk alle aspecten tegelijk mee te nemen.

Conceptualisering religie

Net als dat er geen universele definitie is van sociale cohesie, is er geen universele definitie van religie (Pollack en Rosta 2017). In dit artikel richt ik me op religiositeit als kenmerk van individuen. Deze definieer ik in lijn met Hillenbrand als de overtuigingen en het gedrag van individuen met betrekking tot het transcendente, uitgedrukt in drie B’s: de intensiteit en inhoud van hun geloof (*believing*), religieuze praktijken (*behaving*) en religieuze affiliatie (*belonging*) (Hillenbrand 2023, 222).

In de analyses in het vervolg van dit artikel maak ik gebruik van indicatoren die meetbaar zijn en waarover data beschikbaar zijn – ook in relatie tot sociale cohesie. Voor

believing gebruik ik de indicator ‘mate van religiositeit’, voor *behaving* de indicator ‘mate van aanwezigheid bij religieuze bijeenkomsten’ en voor *belonging* de indicator ‘religieuze affiliatie’.⁴

Relatie religie en sociale cohesie

Om verwachtingen op te stellen over de relatie tussen sociale cohesie en religie bieden verschillende theorieën aanknopingspunten: de sociale identiteitstheorie, de theorie van gepland gedrag en de theorie van sociaal kapitaal (zie Kimani 2024, 66-67 voor een uitgebreid overzicht).

De sociale identiteitstheorie (Tajfel en Turner 1979) stelt dat individuen een belangrijk deel van hun identiteit ontleen aan de sociale groepen waartoe zij behoren. Deze theorie gaat ervan uit dat mensen zichzelf en andere mensen indelen in groepen op basis van religie, etniciteit en cultuur, en dat deze indeling hun gedrag en houding beïnvloedt. Centraal in de sociale identiteitstheorie staat het onderscheid tussen wij en zij, de groep waartoe individuen behoren (wij) versus de groep waartoe zij niet behoren (zij). Ook religieuze groepen zijn een bron van sociale identiteit. Gedeelde religieuze overtuigingen en rituelen kunnen saamhorigheid en vertrouwen tussen gelovigen bevorderen. Tegelijkertijd kan religie afstand en uitsluiting veroorzaken tegenover andersgelovigen waardoor sociale cohesie afneemt.

De theorie van gepland gedrag (Ajzen 2020) gaat uit van het idee dat gedrag wordt aangestuurd door gedragsintenties die op hun beurt worden beïnvloed door de houding van een persoon ten opzichte van het gedrag, de invloed van sociale normen en de mate waarin iemand denkt controle te hebben over het gedrag. Religieuze leerstellingen en verwachtingen kunnen invloed hebben op gedragsintenties. Bijvoorbeeld: wanneer een religie het belang van naastenliefde, saamhorigheid en gemeenschapszin benadrukt, bestaat de kans dat gelovigen een positieve houding ontwikkelen tegenover gedrag dat daarmee overeenstemt.

De theorie van sociaal kapitaal (Putnam 2000) richt zich op de maatschappelijke waarde van sociale netwerken. Centraal in deze theorie staat het idee dat sociale netwerken van belang zijn voor een samenleving, omdat de hulpbronnen die in deze netwerken ingebed zijn – zoals informatie, invloed en sociale steun – het bereiken van individuele en collectieve doelen mogelijk maakt. Religieuze gemeenschappen kunnen waardevolle bronnen van sociaal kapitaal vormen. Door regelmatige deelname aan religieuze activiteiten en het delen van gezamenlijke overtuigingen kunnen mensen via hun religie sociale netwerken opbouwen en zodoende het sociale kapitaal en de sociale samenhang vergroten.

Op basis van deze theorieën formuleren we een drietal hypothesen over de relatie tussen religie en sociale cohesie.

Hypothese 1: over de betekenis van believing voor sociale cohesie

Mensen met een religieuze binding zijn veelal ingebed in religieuze gemeenschappen en de daarbij horende sociale netwerken, waarin bepaalde waarden, sociale normen en gedragsregels aan hen worden overgedragen. Deze beïnvloeden ook hun houdingen en gedragingen (Daniels en Von der Ruhr 2010; Hillenbrand 2023; Kimani 2024; Preston en Ritter 2013). De eerste hypothese die hieruit volgt is dat *believing* in het algemeen positief samenhangt met indicatoren van sociale cohesie.

Hypothese 2: over de betekenis van behaving voor sociale cohesie

Gedeelde religieuze praktijken, zoals collectieve rituelen en gedeelde ervaringen tijdens religieuze diensten, kunnen ervoor zorgen dat individuen sociaal worden ingebed. Met andere woorden: dat leden van de samenleving uit verschillende generaties en sociale lagen met elkaar in contact komen. Dit contact kan bijdragen aan versterking van wij-gevoelens.⁵ Verder kan het sociale netwerken versterken en uiteindelijk sociaal kapitaal en sociale netwerkvorming bevorderen, en maatschappelijk onbehagen verminderen (Durkheim 2007; Hillenbrand 2023; Norris en Inglehart 2011; Versantvoort et al. 2024b). De tweede hypothese die hieruit volgt is dat sociale religieuze praktijk – uitgedrukt in het bezoeken van religieuze bijeenkomsten – positief samenhangt met aspecten van sociale cohesie.

Hypothese 3: over de betekenis van belonging voor sociale cohesie

In vergelijkend onderzoek tussen landen naar de samenhang tussen religiositeit en vertrouwen komt veelal een negatieve relatie naar voren tussen hiërarchische religies (katholicisme, islam en orthodox-protestantisme) en sociaal en institutioneel vertrouwen (Dilmaghani 2017). Daarentegen blijkt overig (niet-orthodox-)protestantisme een positieve voorspeller van vertrouwen. Hiërarchische religie verwijst naar georganiseerde religies met gecentraliseerde leiderschapsstructuren en duidelijke doctrines. Robert Putnam (2000) suggereert bijvoorbeeld dat een sterke, dominante hiërarchische religie in een land samenhangt met minder sociaal vertrouwen. Hij veronderstelt dat dit type religie de vorming van sterke horizontale verbindingen zou ontmoedigen. Een nadeel van vergelijkend onderzoek tussen landen is de moeilijkheid om te controleren voor de culturele en institutionele eigenheid van elk land. Doordat ik in dit artikel focus op alleen Nederland geldt dit nadeel niet en kunnen we inzoomen op de religieuze diversiteit van het Nederlandse landschap. Relevant lijkt ook de positie van een religie binnen een samenleving en de daaruit voortvloeiende dynamiek van *in-groups* en *out-groups* (zie Hillenbrand 2023). Leden van de meerderheidsgodsdienst kunnen leden van een minderheidsgroep als een bedreiging ervaren

en hen negatief beoordelen, terwijl religieuze minderheidsgroepen zich buitengesloten kunnen voelen en daarop kunnen reageren door zich (in meerdere of mindere mate) terug te trekken in de eigen groep (Hillenbrand 2023; Tausch, Hewstone en Roy 2009). Afzondering van de rest van de samenleving zet mogelijkheden tot ontmoeting en interactie onder druk. Zonder ontmoetingsmogelijkheden en zonder interactie is het heel ingewikkeld anderen te leren kennen of te begrijpen. Ook negatieve bejegening zet vertrouwen onder druk. Volgend hieruit is de derde hypothese in dit onderzoek, die in twee delen uiteenvalt, dat (a) lidmaatschap van een hiërarchische religie negatief samenhangt met sociale cohesie, en dat (b) lidmaatschap van een religieuze minderheidsgroep in een samenleving negatief samenhangt met verschillende aspecten van sociale cohesie.

Huidige stand van zaken voor wat betreft sociale cohesie en religiositeit in Nederland

Sociale cohesie

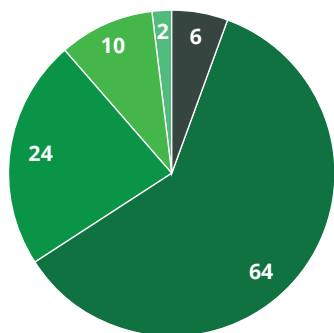
Voor we in de volgende paragraaf ingaan op de analyse van de relatie tussen religie en sociale cohesie, schetsen we in deze paragraaf hoe het gesteld is met sociale cohesie. Zoals we in figuur 1 hebben laten zien, is sociale cohesie onder te verdelen in sociaal en institutioneel vertrouwen en sociale en politieke participatie. Om deze vier aspecten te meten zijn verschillende indicatoren of vraagstellingen te gebruiken. Twee indicatoren die ik daarvoor gebruik en die opgenomen zijn in de dataverzameling Nederland in Beeld van het Sociaal en Cultureel Planbureau, zijn weergegeven in figuur 2 (de andere twee bespreek ik enkel in de tekst).

In het algemeen is het sociaal vertrouwen in Nederland hoog. Een groot deel van de Nederlandse bevolking heeft vertrouwen in andere mensen. Cijfers uit Nederland in Beeld laten zien dat 7 op de 10 vertrouwen heeft in een ander. Ook in vergelijking met andere Europese landen is dat vertrouwen hoog (Vermeij en Thijssen 2024). Vergeleken met 2012 is het algemeen vertrouwen in Nederland iets toegenomen (Woittiez et al. 2024).

Ook als het gaat om sociale participatie scoort Nederland hoog in vergelijking met andere Europese landen. Mensen in Nederland zetten zich verhoudingsgewijs vaak in als vrijwilliger (Woittiez et al. 2024). 42% heeft het afgelopen jaar minimaal een keer vrijwilligerswerk gedaan. Wel laat sociale participatie, afgemeten aan vrijwilligerswerk, een lichte afname zien (Woittiez et al. 2024).

Sociaal vertrouwen

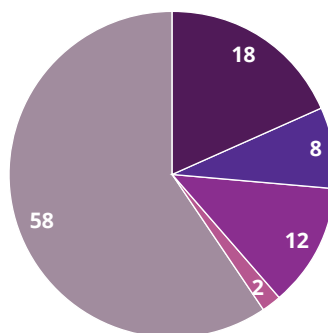
In hoeverre bent u het (on) eens met de stelling: over het algemeen zijn de meeste mensen wel te vertrouwen?

■ helemaal eens
■ eens
■ niet eens, niet oneens
■ oneens
■ helemaal oneens

Sociale participatie

In welke mate heeft u de afgelopen 12 maanden vrijwilligerswerk gedaan?

■ wekelijks
■ maandelijks
■ af en toe
■ een keer
■ niet

Figuur 2 Aspecten van sociale cohesie en indicatoren om die te meten, 2023 (Nederlanders van 18 jaar en ouder). Bron: SCP/NiB 2023.

Als het gaat om het institutioneel vertrouwen, dan is het moeilijk een eenduidig beeld neer te zetten. In uitvoerende instituties is het vertrouwen hoog. Daarbij gaat het om het leger, de rechterlijke macht en de politie. 70% tot 80% van de Nederlanders heeft vertrouwen in deze instituties (Woittiez et al. 2024). Mensen hebben veel minder vertrouwen in private instituties zoals de pers, de banken en de grote bedrijven. Slechts tussen een derde en de helft van de mensen heeft daar vertrouwen in (Woittiez et al. 2024). Dat geldt nog meer voor politieke instituties (ambtenaren, Tweede Kamer en de EU). Het minste vertrouwen stellen mensen in de Tweede Kamer; de helft van de mensen heeft daar vertrouwen in (Woittiez et al. 2024).

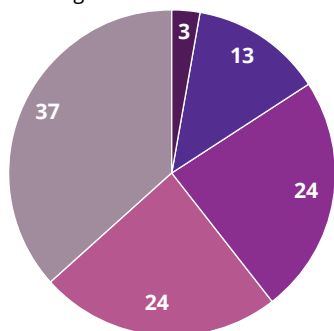
In vergelijking met andere Europese landen heeft Nederland een middenpositie als het gaat om politieke participatie (Woittiez et al. 2024). Veel mensen stemmen voor de Tweede Kamerverkiezingen (8 op de 10 deed dat in 2023). De deelname aan acties om de politiek te beïnvloeden is sinds 2020 stabiel. Hierbij is wel een verschil naar type acties. Het meedoen met conventionele acties, zoals het benaderen van een politicus of het inschakelen van media, is stabiel gebleven. Het meedoen aan onconventionele acties, zoals demonstraties, actiegroepen, petities of online politieke discussies, is echter gestegen (Woittiez et al. 2024).

Religiositeit

De resultaten uit het vorig jaar uitgebrachte *God in Nederland 1966-2024* laten zien dat het geloof in God daalt in Nederland en de ontkerkelijking die de afgelopen decennia is ingezet zich doorzet. Nederland is een seculier land waarin religieuze mensen tot de minderheid behoren. Meer dan de helft van de Nederlanders ziet zichzelf als niet-gelovig. Deze bevinding zien we ook terug in de recente Nederland in Beeld-data van het SCP. Zie figuur 3.

Believing

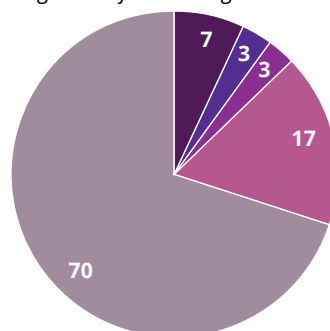
In welke mate vindt u zichzelf een religieus mens?

- heel religieus
- religieus
- een beetje religieus
- niet religieus
- helemaal niet religieus

Behaving

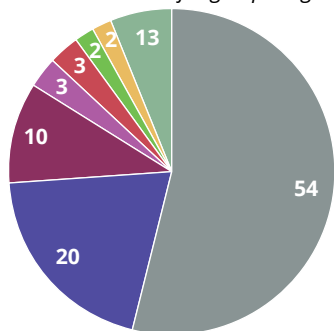
Hoe vaak bent u de afgelopen 6 maanden bij een religieuze bijeenkomst geweest. Ook online?

- 1 keer per week of vaker
- 1 keer per twee weken
- 1 keer per maand
- minder dan 1 keer per maand
- nooit

Belonging

Rekent u zichzelf tot een religie of levensbeschouwelijke groepering?⁶

- geen
- RKK
- PKN
- prot.-orthodox
- overig prot.
- islam
- hind./boedd.
- anders

Figuur 3 Aspecten van religiositeit en indicatoren om deze te meten, 2023 (Nederlanders van 18 jaar en ouder). Bron: SCP, NiB 2023.

Hoe hangen religiositeit en sociale cohesie samen in Nederland?

Data

De data die worden gebruikt komen uit Nederland in Beeld (NiB) 2023. Dit is een doorlopend, groot en breed enquêteonderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau en gaat onder meer over wat de inwoners van Nederland belangrijk vinden in hun leven, over hoe ze over de toekomst denken, hoe ze aankijken tegen maatschappelijke vraagstukken en over hoe mensen maatschappelijk meedoen (zie SCP 2025). De enquête bestaat uit twee delen omdat het aantal vragen te omvangrijk is om in één keer uit te vragen. De tweede vragenlijst wordt alleen voorgelegd aan mensen die de eerste hebben ingevuld. Een klein deel van de vragen wijzigt periodiek. Omdat de enquête over een breed aantal thema's gaat, wordt het mogelijk verschillende onderwerpen in het onderzoek met elkaar te verbinden. Gevraagd wordt naar meningen, normen en waarden, maar ook naar gedrag. Het streven is om per jaar bij het eerste deelonderzoek door 5.000 en het tweede door 3.500 mensen de vragenlijst in te laten invullen. De uitkomsten van de NiB-enquête zijn representatief voor de Nederlandse bevolking. De doelpopulatie bestaat uit personen van 18 jaar of ouder die in Nederland wonen. Uitgesloten zijn personen in inrichtingen, instellingen of tehuizen. De data zijn verzameld via sequentiële internet- (cawi) en aan-huis-waarneming (capi).

Tabel B1 in de bijlagen geeft een samenvatting van alle afhankelijke variabelen die gebruikt zijn in de analyse. De afhankelijke variabele is meerledig. Omdat sociale cohesie niet in slechts één variabele te vatten is, maak ik gebruik van variabelen die verwijzen naar elk van de kwadranten uit tabel 1.

Allereerst *sociaal vertrouwen*. Daarvoor gebruik ik het antwoord op de vraag: 'In welke mate bent u het (on)eens met de stelling: "Over het algemeen zijn de meeste mensen wel te vertrouwen"?' De mogelijke antwoorden zijn: helemaal eens, eens, niet eens/niet oneens, oneens, helemaal oneens.

Dan *sociale participatie*. Hierbij kijk ik naar het antwoord op de vragen: 'Heeft u in de afgelopen 12 maanden vrijwilligerswerk gedaan?' en (ingeval mensen vrijwilligerswerk verricht hebben) 'Hoe vaak heeft u in de afgelopen 12 maanden vrijwilligerswerk gedaan?' Mogelijke antwoorden zijn: dagelijks, wekelijks, maandelijks, af en toe, een keer, niet.

Vervolgens *institutioneel vertrouwen*. Voor dit aspect gebruik ik het antwoord op de vraag: 'In welke mate heeft u vertrouwen in de Tweede Kamer?' De mogelijke antwoorden hebben een range van 1 = helemaal geen vertrouwen tot 10 = alle vertrouwen.

En tot slot *politieke participatie*. Hiervoor gebruik ik het antwoord op de vraag: 'Heeft u gestemd bij de laatste verkiezingen voor de Tweede Kamer?' De antwoorden zijn gehercodeerd tot de volgende categorieën: ja, nee (inclusief niet van toepassing of weet ik niet meer).

De onafhankelijke variabelen worden weergegeven in tabel B2 in de bijlagen. Naast de drie variabelen die inzicht geven in de religiositeit van mensen neem ik negen individuele variabelen en een omgevingsvariabele op als controle. Het gaat om *opleiding* in SOI3-indeling (1 = laag, 2 = middelbaar, 3 = hoog), *leeftijd* in jaren, geslacht (1 = man, 2 = vrouw), *gezondheid* (uitgedrukt in de mate van tevredenheid met de eigen gezondheid variërend van 1 = zeer ontevreden tot 10 = zeer tevreden), *sociaal-economische status* (1 = werknemer, 2 = directeur-groootaandeelhouder, 3 = zelfstandig ondernemer, 4 = uitkeringsontvanger werkloosheid, bijstand, ziekte of arbeidsongeschiktheid, 5 = ontvanger pensioenuitkering, 6 = scholier of student, 7 = overig geen inkomen⁷), *inkomenskwintiel* huishouden (op basis van het gestandaardiseerd besteedbaar huishoudensinkomen) variërend van het eerste kwintiel (dat zijn de laagste inkomens) tot en met het vijfde kwintiel (de hoogste inkomens), *burgerlijke staat* (1 = gehuwd, 2 = gescheiden, 3 = weduwe/weduwnaar, 4 = nooit gehuwd geweest), *Ouder/kinderen* (1 = heeft kinderen, 2 = heeft geen kinderen), *migratieachtergrond* (1 = Nederland, 2 = Europa (exclusief Nederland), 3 = buiten Europa) en *gemeentetyping* (1 = kleinschalige gemeenten, 2 = universiteitssteden, 3 = overwegend kleinstedelijke gemeenten, 4 = welvarende woongemeenten).

Resultaten

De resultaten zijn weergegeven in tabel B3 tot en met B6 in de bijlagen. Voor elk van de aspecten van sociale cohesie heb ik vijf modellen geschat: één met de mate waarin mensen zichzelf als religieus mens zien (*believing*), één met de frequentie van meedoen aan religieuze bijeenkomsten (*behaving*), één met de vraag of men zich tot een bepaalde religieuze groep rekent (*belonging*), één met alle drie de aspecten van religiositeit en tot slot één waarin ook de verschillende individuele en omgevingscontrole-variabelen opgenomen zijn. Door het op deze manier op te bouwen hoop ik inzicht te krijgen in de relatieve betekenis van elk van de aspecten van religiositeit voor sociale cohesie. De techniek die ik gebruik heb is (ordinale) logistische regressie.

De resultaten voor sociaal vertrouwen staan in tabel B3. Een significante '+' betekent hier een negatieve samenhang omdat de indicator ('Over het algemeen zijn de meeste mensen te vertrouwen') aflopend gecategoriseerd is (van zeer mee eens tot zeer mee oneens). We zien dat mensen die zichzelf als (heel) religieus mens zien over het algemeen minder vertrouwen hebben in anderen dan mensen die zichzelf

als (helemaal) niet religieus zien of als een beetje religieus. Dit effect blijft ook staan na controle voor verschillende achtergrondkenmerken. Opvallend is dat af en toe meedoen aan religieuze bijeenkomsten juist positief samenhangt met vertrouwen in anderen. De religieuze gezindte maakt uit. Katholieken en moslims zijn minder geneigd te denken dat anderen te vertrouwen zijn dan andere gelovigen of dan niet-gelovigen. Protestanten wijken in hun vertrouwen in anderen niet af van niet-gelovigen en ook onderling – tussen de verschillende protestants-christelijke denominaties – zijn de verschillen verwaarloosbaar. Wanneer verschillende controle-variabelen opgenomen worden, blijven de effecten van religiositeit, uit de binominale schattingen, grotendeels staan. Deze effecten worden dus niet ingegeven doordat gelovigen bijvoorbeeld over het algemeen ouder zijn of in bepaalde regio's wonen. Wel doen deze controle-variabelen ertoe: sociaal vertrouwen hangt positief samen met meer tevredenheid over de gezondheid, een hoger inkomen, een hogere opleiding en een hogere leeftijd. Ook de woonomgeving is van belang. Mensen in welvarende woongemeenten en universiteitssteden hebben meer vertrouwen in anderen dan mensen die elders wonen. Mensen die afhankelijk zijn van een uitkering voelen juist minder vertrouwen vergeleken met werkenden. Hetzelfde geldt voor mensen die gescheiden zijn en mensen met een migratieachtergrond. Geen verschillen vind ik tussen mannen en vrouwen.

Voor sociale participatie staan de schattingsresultaten in tabel B4. Een significante '+' betekent hier een negatieve samenhang omdat vrijwilligerswerk aflopend gecategoriseerd is van dagelijks tot nooit. Of mensen zich al dan niet als religieus mens zien hangt niet samen met de mate waarin mensen vrijwilligerswerk verrichten. Wel speelt het ontmoetingsaspect van religie een rol. Mensen die wel eens een religieuze bijeenkomst bezoeken verrichten vaker vrijwilligerswerk dan mensen die nooit naar de kerk, moskee of synagoge gaan. De intensiteit van dat bezoek blijkt minder van belang. Het effect van af en toe een religieuze bijeenkomst bezoeken is vergelijkbaar met het effect van regelmatig of frequent bezoek. Denominatie speelt een beperkte rol. We zien geen verschillen tussen christenen en niet-gelovigen en ook geen verschillen tussen de verscheidene denominaties binnen het christendom. Wel houden mensen met het islamitische geloof zich minder met vrijwilligerswerk bezig dan anderen.

De individuele situatie van mensen bepaalt in hoge mate of mensen vrijwilligerswerk kunnen of willen doen. Zo zien we dat een hogere opleiding en meer tevredenheid over de gezondheid de kans vergroten op vrijwilligerswerk. Ook scholieren en studenten, gepensioneerden en mensen die een uitkering ontvangen zetten zich vaker in als vrijwilliger dan mensen die een betaalde baan hebben. Mensen met een migratieachtergrond en mensen die gescheiden zijn richten zich juist minder op

vrijwilligerswerk. Opvallend is dat inkomen geen effect heeft, net als de woonomgeving. Mensen die tot het laagste inkomenskwintiel behoren zetten zich even vaak in als vrijwilliger dan mensen die tot het hoogste inkomenskwintiel behoren.

Voor de resultaten van institutioneel vertrouwen kijken we naar tabel B5. Mensen die zich zien als een zeer religieus mens hebben over het algemeen minder vertrouwen in de Tweede Kamer dan mensen die zichzelf zien als niet religieus of hoogstens een beetje religieus. Bezoek of meedoen aan een religieuze bijeenkomst heeft een positief effect, maar dan alleen wanneer het gaat om weinig frequent bezoek. Mensen die af en toe een religieuze bijeenkomst bezoeken hebben meer vertrouwen in de Tweede Kamer dan mensen die dat nooit doen of die dat wekelijks doen. Denominatie maakt ook uit. Mensen die lid zijn van de Protestantse Kerk in Nederland hebben meer vertrouwen in de Tweede Kamer dan Nederlanders die zich niet rekenen tot een religieuze groep. Islamitische Nederlanders en mensen met een niet nader gespecificeerde religie (onder wie joden) hebben minder vertrouwen in de Tweede Kamer dan Nederlanders die zich niet rekenen tot een religieuze groep. Ouderen stellen meer vertrouwen in de Tweede Kamer dan jongeren; dat geldt ook voor mensen die tevreden zijn met hun gezondheid (versus mensen die ontevreden zijn met hun gezondheid) en voor studenten en mensen met de hoogste inkomens. Ook de woonomgeving doet ertoe. Mensen die woonachtig zijn in kleinschalige gemeenten – vaker vindbaar op het platteland – hebben minder vertrouwen in de Tweede Kamer dan mensen die wonen in universiteitssteden, welvarende woongemeenten of overwegend kleinstedelijke gemeenten.

Tabel B6 geeft de schattingsresultaten voor politieke participatie, afgemeten aan stembusgang voor de Tweede Kamer. De mate van religiositeit blijkt opnieuw geen effect te hebben. Net als bij institutioneel vertrouwen maakt kerk- of moskeegang wel uit. Mensen die af en toe een religieuze bijeenkomst bezoeken of daaraan meedoen doen ook vaker mee aan de verkiezingen voor de Tweede Kamer dan mensen die nooit naar een religieuze bijeenkomst gaan. Tot welke religieuze groep mensen zich rekenen maakt ook uit. Daar waar leden van de PKN vaker gaan stemmen dan mensen die niet tot een religieuze groep horen, gaan leden van de Rooms-Katholieke Kerk, moslims of mensen die zich rekenen tot een overige religie minder vaak stemmen dan mensen die tot geen enkele religieuze groep behoren.

Of mensen gaan stemmen hangt ook af van individuele factoren en hun omgevingsomstandigheden. Zo gaan ouderen en mensen met een hogere opleiding vaker stemmen. Mensen die gescheiden zijn, een migratieachtergrond hebben, of woonachtig zijn in een kleinstedelijke gemeente gaan juist minder vaak stemmen.

Opvallend is dat inkomen geen invloed heeft op stembusgang net zomin als sociaal-economische status of gezondheid.

Wat zeggen deze resultaten in het licht van de eerder opgestelde hypothesen? De eerste hypothese was dat religiositeit in de vorm van *believing* positief zou samenhangen met sociale cohesie. Deze hypothese zie ik niet bevestigd in de analyses. Mensen die zichzelf als heel religieus mens zien, hebben in het algemeen minder vertrouwen in anderen dan mensen die zichzelf als (helemaal) niet religieus zien of als een beetje religieus. Ook hebben zij minder vertrouwen in de Tweede Kamer. Of mensen zich als religieus mens zien of niet heeft geen effect op de gedragskant van sociale cohesie, hier afgemeten aan vrijwilligerswerk en stemmen bij verkiezingen. Mensen die zich als heel religieus mens zien, zetten zich niet vaker of minder vaak in als vrijwilliger dan anderen.

De tweede hypothese was dat de religieuze praktijk positief zou samenhangen met sociale cohesie. Deze hypothese, over *behaving*, zie ik wel bevestigd in de analyses. Mensen die af en toe of vaak een religieuze bijeenkomst bezoeken, hebben meer vertrouwen in andere mensen en meer vertrouwen in de Tweede Kamer dan mensen die dat nooit doen. Ook doen ze vaker vrijwilligerswerk. Als het gaat om stemmen voor de Tweede Kamer, dan zijn het vooral de mensen die af en toe een religieuze bijeenkomst bezoeken die dit relatief vaak doen.

De derde hypothese ging over *belonging* en voorspelde dat lidmaatschap van een hiërarchische religie negatief zou samenhangen met sociale cohesie. Plus: dat lidmaatschap van een religieuze minderheidsgroep in een samenleving negatief zou samenhangen met verschillende aspecten van sociale cohesie. Deze hypothese zie ik grotendeels bevestigd. Het sociaal vertrouwen is significant lager onder rooms-katholieken en moslims in vergelijking met mensen die niet religieus zijn. Voor mensen met het islamitische geloof laten de analyses verder zien dat ze minder vertrouwen hebben in de Tweede Kamer, minder vaak vrijwilligerswerk doen en minder vaak stemmen dan mensen die niet gelovig zijn. Voor mensen met een 'overige, niet-christelijke religie (inclusief joden)' geldt hetzelfde ten aanzien van het vertrouwen in de Tweede Kamer en stemgedrag. Leden van de PKN vallen in tegenovergestelde richting op: zij hebben vaker juist wel vertrouwen in de Tweede Kamer en gaan ook vaker stemmen. Wat het doen van vrijwilligerswerk betreft kan geen verschil tussen niet-religieuzen en christenen vastgesteld worden en ook niet tussen de verschillende groepen christenen.

Conclusies

Op hoofdlijnen laten de analyses zien dat religiositeit verschillende gezichten heeft als het gaat om sociale cohesie. Het zien van jezelf als religieus mens versterkt die cohesie niet en kan zelfs samenhangen met minder vertrouwen in anderen en in de politiek. Daartegenover staat dat religieuze praktijk – het daadwerkelijk samenkomen in een geloofsgemeenschap – wél positieve effecten laat zien. Het gezamenlijk beleven van religie gaat samen met meer sociaal vertrouwen, een sterkere betrokkenheid bij de democratie en meer inzet als vrijwilliger.

Het beeld wordt gelaagder bij het zich rekenen tot een specifieke religieuze traditie. Rooms-katholieken en moslims blijken gemiddeld minder vertrouwen te hebben in anderen en in de politiek, en religieuze minderheden participeren minder vaak in vrijwilligerswerk en verkiezingen. Leden van de Protestantse Kerk in Nederland vormen daarop een uitzondering: zij vertonen juist meer vertrouwen en politiek engagement.

Samengevat draagt religiositeit niet automatisch bij aan sociale cohesie; het gaat er vooral om hoe religie wordt beleefd en binnen welke gemeenschap. Het samen praktiseren kan verbinden, maar de positie van specifieke geloofsgroepen in de samenleving kan ook juist afstand en wantrouwen versterken.

Discussie en een blik op de toekomst

Wat zeggen de gevonden inzichten voor wat we kunnen verwachten voor de toekomst? Volgens recente toekomstverkenningen van Woittiez et al. (2024) blijft de sociale samenhang in Nederland naar verwachting tot 2050 grotendeels stabiel. Negatieve effecten van vergrijzing en migratie worden gecompenseerd door een hoger opleidingsniveau. Wel blijven de verschillen tussen groepen bestaan, vooral naar opleiding: mensen met een basis- of vmbo-opleiding hebben minder vertrouwen in anderen en stemmen minder vaak. Deze kloof zal volgens de prognoses ook in de toekomst zichtbaar blijven en mogelijk verder groeien.

Interessant is hoe deze verwachtingen zullen interacteren met de effecten van religie. De trend naar verdergaande secularisering heeft zich de afgelopen jaren doorgezet. Minder dan de helft van de Nederlanders is religieus en een kwart tot een derde ziet zichzelf nog als christen. Niemand kan in de toekomst kijken. Maar toch, het doortrekken van de langlopende trend laat een doorgaande secularisering zien, een afname van het christelijke geloof en een groei van de islam. Wat zal dat kunnen betekenen voor de sociale cohesie in Nederland?

Gezien het feit dat de betekenis van religie voor sociale cohesie meerledig is, is deze vraag niet eenduidig te beantwoorden. Enerzijds zal de afname van het christelijk geloof en de sluiting van kerken die daarmee gepaard gaat een negatieve impact hebben op de ontmoetingsmogelijkheden van mensen. Geloofsbijeenkomsten zijn van betekenis als plek waar mensen anderen – ook mensen die niet op hen lijken – kunnen ontmoeten. De afgelopen jaren zijn de leefwerelden van mensen uit elkaar gegroeid: de sociale bubbels in Nederland zijn in aantal toegenomen (Vermeij en Thijssen 2024). Om deze ontwikkeling te keren zijn religieuze ontmoetingsplaatsen belangrijk. Daarnaast zal de afname van het christelijk geloof impact hebben op het vrijwilligerswerk in Nederland. Kerken zijn belangrijke bronnen van vrijwilligerswerk, maar zullen dat bij verdergaande secularisatie steeds minder kunnen doen. Of het vertrouwen in instituties verder onder druk zal komen te staan door doorgaande religieuze ontwikkelingen zal afhankelijk zijn van de verhouding tussen en positie van religieuze minderheid- en meerderheidsgroepen in Nederland.

Met dit onderzoek heb ik geprobeerd meer inzicht te geven in de relatie tussen religie en sociale cohesie, om van daaruit lessen te kunnen trekken voor de toekomst. Uniek aan het onderzoek is de meerledigheid van meten van het concept sociale cohesie (gedrag en gevoel, horizontale en verticale verbanden), de religieuze diversiteit die in beschouwing kon worden genomen en de omvang van de data voor Nederland. Verrijkingsmogelijkheden van onderzoek naar religie en sociale cohesie in de toekomst zie ik door meer diepgang aan te brengen in de dataverzameling over geloofsinhoud en de persoonlijke relatie die mensen hebben met God. Deze maken het mogelijk meer *body* te geven aan het concept *believing*. Ook een uitbreiding met kwalitatief onderzoek naar dezelfde vraagstelling verrijkt de inzichten op dit thema.

Tot slot. Sociale samenhang is waardevol voor de samenleving maar geen vanzelfsprekendheid. Daar is gezamenlijke inzet van groepen uit de samenleving en van de overheid voor nodig. Gezien de betekenis van religie hierbij zie ik ook een duidelijke rol en opdracht voor religieuze organisaties.

Noten

- 1 Recente LISS-data (zie Kregting et al. 2025 en Versantvoort et al. 2024a) komen uit op 1 op de 4 tot 1 op de 5 die lid is van een kerkgenootschap. Recente Nederland in Beeld-data (SCP) zoals gebruikt in dit artikel komen wat hoger uit: op 1 op de 3.
- 2 *Kamerstuk* 35000, nr. 8. <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-35000-8.html>; *Kamerstuk* 35925, nr. 55. <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-35925-55.html>.
- 3 Variaties in sociale cohesie kunnen verklaard worden aan de hand van een veelheid aan theorieën die opgetekend zijn in de wetenschappelijke literatuur. Deze laten zich grofweg clusteren tot vijf typen verklaringen: institutionele verklaringen, culturele verklaringen, structurele verklaringen, hulpbronnenverklaringen en psychosociale verklaringen (zie De Bakker et al. 2023 voor een uitgebreid overzicht en nadere toelichting).

- 4 De inhoud van de concepten *believing*, *behaving* en *belonging* gaat verder dan wat nu aan indicatoren is opgenomen. Vanwege databeperkingen (Nederland in Beeld heeft geen andere indicatoren omtrent religie) beperk ik me tot deze drie indicatoren. Tegelijkertijd meten deze drie verschillende aspecten van religie.
- 5 Als tegenhanger zou het ook effect kunnen hebben op gevoelens ten opzichte van mensen buiten de eigen groep. De indicatoren die mij ter beschikking stonden maakten het helaas niet mogelijk een onderscheid te maken tussen *bonding* en *bridging*.
- 6 De variabele is een combinatie van de antwoorden op de vragen 'Rekent u zichzelf tot...?' en indien mensen aangeven dat ze protestants-christelijk zijn: 'Om welke christelijke kerk of groep gaat het dan?'. De groep 'protestants-orthodox' bestaat uit: Christelijke Gereformeerde Kerken (CGK), Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) (GKV), Nederlands Gereformeerde Kerken (NGK), Hersteld Hervormde Kerk, Gereformeerde Gemeenten, Gereformeerde Gemeenten in Nederland en Oud-Gereformeerde Gemeenten in Nederland. De groep 'overig protestants' bestaat uit: baptistengemeenten, pinkstergemeenten en evangeliegemeenten, internationaal christelijke kerken, protestants-christelijk niet nader gespecificeerd en anders.
- 7 Overig zonder inkomen betreft mensen zonder inkomen die niet tot de voorgaande groepen behoren. Scholieren kunnen bijvoorbeeld ook geen inkomen hebben, maar behoren tot een eigen groep. Deze groep bevat bijvoorbeeld mensen die thuisblijven om voor kinderen te zorgen.

Literatuur

- Ajzen, Icek. 2020. "The Theory of Planned Behavior: Frequently Asked Questions." *Human Behavior and Emerging Technology* 2 (4): 314-24. <https://doi.org/10.1002/hbe2.195>.
- Bohner, Gerd, en Michaela Wänke. 2002. *Attitudes and Attitude Change*. Taylor & Francis Inc.
- CBS. 2021. "Huishoudensprognose 2021-2070: Groei aantal huishoudens houdt aan." Gepubliceerd 16 december. <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/statistische-trends/2021/huishoudensprognose-2021-2070-groei-aantal-huishoudens-houdt-aan/4-ontwikkelingen-in-detail>.
- CBS. 2025a. "Ouderen. Hoeveel ouderen zijn er in Nederland?" <https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/dashboard-bevolking/leeftijd/ouderen>.
- CBS. 2025b. "Scheiden. Hoeveel huwelijken eindigen in een echtscheiding?" <https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/dashboard-bevolking/levensloop/scheiden>.
- Chan, Joseph, Ho-Pong To en Elaine Chan. 2006. "Reconsidering Social Cohesion: Developing a Definition and Analytical Framework for Empirical Research." *Social Indicators Research* 75 (2): 273-302. <https://doi.org/10.1007/s11205-005-2118-1>.
- Claridge, Tristan. 2018. "Functions of Social Capital – Bonding, Bridging, Linking." *Social Capital Research*. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7993853>.
- Centraal Planbureau. 2023. "De Nederlandse economie in historisch perspectief: Arbeidsaanbod en werkgelegenheid." Gepubliceerd 25 september. <https://www.cpb.nl/de-nederlandse-economie-in-historisch-perspectief-arbeidsaanbod-en-werkgelegenheid>.
- Daniels, Joseph P., en Marc von der Ruhr. 2010. "Trust in Others: Does Religion Matter?" *Review of Social Economy* 68 (2): 163-86. <https://doi.org/10.1080/00346760902968447>.
- De Bakker, Eric, Lex Thijssen en Wil Portegijs. 2023. *Samenleving in Beweging*. Sociaal en Cultureel Planbureau.
- De Hart, Joep, Frans Knol, Cora Maas-de Waal en Theo Roes. 2002. *Zekere banden. Sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid*. Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dilmaghani, Maryam. 2017. "Religiosity and Social Trust: Evidence from Canada." *Review of Social Economy* 75 (1): 49-75. <https://doi.org/10.1080/00346764.2016.1186820>.
- Durkheim, Émile. 2007. *Die elementaren Formen des religiösen Lebens*. Verlag der Weltreligionen.
- Fonseca, Xavier, Stephan Lukosch en Frances Brazier. 2018. "Social Cohesion Revisited: A New Definition and How to Characterize It." *Innovation: The European Journal of Social Science Research* 32 (2): 231-53. <https://doi.org/10.1080/13511610.2018.1497480>.

- Geurkink, Bram, en Emily Miltenburg. 2023. *Somber over de samenleving? Een studie naar verschillen in maatschappelijk onbehagen in Nederland*. Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Geurkink, Bram, en Josje den Ridder. 2025. *Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Bericht 1: 2025*. Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hillenbrand, Carolin. 2023. "Social Cohesion and Religiosity – Empirical Results from an Online Survey in Germany during the COVID-19 Pandemic." *Religion and Development* 2 (2): 213-60. <https://doi.org/10.30965/27507955-20230003>.
- Kimani, Seth. 2024. "The Influence of Religious Beliefs on Social Behavior and Community Cohesion." *International Journal of Humanity and Social Sciences* 3 (3): 60-73. <https://doi.org/10.47941/ijhss.2085>.
- Koopmans, Ruud, Bram Lancee en Merlin Schaeffer. 2015. *Social Cohesion and Immigration in Europe and North America*. Routledge.
- Kregting, Joris, Fred van Lieburg en Paul Vermeer. 2025. *God in Nederland 1966-2024*. HDC Centre for Religious History, Vrije Universiteit Amsterdam.
- Norris, Pippa, en Ronald Inglehart. 2011. *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*. 2e ed. Cambridge University Press.
- Pollack, Detlef, en Gergely Rosta. 2017. *Religion and Modernity: An International Comparison*. Oxford Academic. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198801665.001.0001>.
- Portegijs, Wil. 2022. *Eens deeltijd, altijd deeltijd. Waarom vrouwen in deeltijd blijven werken als ze 'uit' de kleine kinderen zijn*. Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Preston, Jesse Lee, en Ryan S. Ritter. 2013. "Different Effects of Religion and God on Prosociality With the Ingroup and Outgroup." *Personality and Social Psychology Bulletin* 39 (11): 1471-83. <https://doi.org/10.1177/0146167213499937>.
- Putnam, Robert D. 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster.
- Schiefer, David, en Jolanda van der Noll. 2017. "The Essentials of Social Cohesion: A Literature Review." *Social Indicators Research* 132 (2): 579-603. <https://doi.org/10.1007/s11205-016-1314-5>.
- Schnabel, Annette, en Florian Groetsch. 2014. "In God We Trust – The Role of Religion for Cohesion and Integration in Current European Societies." *European Journal of Cultural and Political Sociology* 1 (4): 375-98. <https://doi.org/10.1080/23254823.2015.1057752>.
- SCP. 2022. "NIB en onderzoeksbeschrijving 2025." <https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2022/09/02/nib-en-onderzoeksbeschrijving-2025>.
- Tajfel, Henri, en John C. Turner. 1979. "An Integrative Theory of Intergroup Conflict." In *The Social Psychology of Intergroup Relations*, geredigeerd door William G. Austin en Stephen Worchel. Brooks/Cole.
- Tausch, Nicole, Miles Hewstone en Ravneeta Roy. 2009. "The Relationships Between Contact, Status and Prejudice: An Integrated Threat Theory Analysis of Hindu-Muslim Relations in India." *Journal of Community and Applied Social Psychology* 19 (2): 83-94. <https://doi.org/10.1002/casp.984>.
- Van der Mooren, Francis, en Robert de Vries. CBS. 2022. "Steeds meer hoogopgeleiden in Nederland: wat voor beroep hebben ze?" *Centraal Bureau voor de Statistiek*, 18 oktober. <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/statistische-trends/2022/steeds-meer-hoogopgeleiden-in-nederland-wat-voor-beroep-hebben-ze?onepage=true>.
- Vermeij, Lotte, en Lex Thijssen. 2024. *De Leefwerelden van arm en rijk*. Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Versantvoort, Maroesjka. 2022. *Zin verzoet de arbeid*. Oratie, Protestantse Theologische Universiteit.
- Versantvoort, Maroesjka, Mirella Klomp, Millie Elsen, Thijs Tromp, Natalia Kieruj, Yvonne de Kluizenaar, Jurjen Iedema, Lieke Heil en Isabel van den Heuvel. 2024a. *Tussen Duurzaam Denken en Duurzaam Doen; houding en gedrag van Nederlanders ten opzichte van klimaat*. Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Versantvoort, Maroesjka, Marten van der Meulen en Jurjen Iedema. 2024b. "Maatschappelijk onbehagen en de betekenis van religie. Gevoelens van onbehagen over de Nederlandse samenleving onder protestanten, rooms-katholieken en moslims." *NTT Journal for Theology and the Study of Religion* 78 (4): 253-81. <https://doi.org/10.5117/NTT2024.4.002.VERS>.
- Woittiez, Isolde, Bart van Hulst, Lisa Putman, Ingrid Ooms, Klarita Sadiraj en Maroesjka Versantvoort. 2024. *Samenleven in de toekomst. Samenvatting*. Sociaal en Cultureel Planbureau.

Bijlagen

Tabel B1 Samenvattende statistieken afhankelijke variabelen.

Variabele	Obs.	Gem.	SD	Min	Max
Sociaal vertrouwen: vertrouwen in medemens	5.536	2,44	0,82	1	5
Sociale participatie: vrijwilligerswerk	5.525	4,72	1,67	1	6
Institutioneel vertrouwen: vertrouwen Tweede Kamer	5.434	5,32	1,89	1	10
Politieke participatie: stemmen laatste TK-verkiezingen	5.534	1,12	0,33	1	2

Bron: SCP, NiB 2023.

Tabel B2 Samenvattende statistieken onafhankelijke variabelen.

Variabele	Obs.	Gem.	SD	Min	Max
<i>Believing</i> : religieus mens ^a	5.430	3,78	1,16	1 (heel religieus)	5 (helemaal niet religieus)
<i>Belonging</i> : religieuze groep ^a	5.032	2,24	1,95	1	8
<i>Behaving</i> : bezoek religieuze bijeenkomst ^a	5.375	4,40	1,15	1 (1 keer per week of vaker)	5 (nooit)
Opleiding ^b	5.484	2,22	0,77	1 (laag)	3 (hoog)
Leeftijd	5.546	54,3	17,9	18	98
Geslacht	5.546	1,49	0,50	1 (man)	2 (vrouw)
Gezondheid ^c	5.533	7,40	1,66	1 (zeer ontevreden)	10 (zeer tevreden)
Sociaaleconomische status ^d	5.508	2,93	2,00	1	7
Inkomenskwintiel	5.496	3,54	1,30	1 (laagste inkomens)	5 (hoogste inkomens)
Burgerlijke staat ^e	5.546	2,07	1,33	1	4
Kinderen	5.528	1,29	0,45	1 (ja)	2 (nee)
Migratieachtergrond ^f	5.546	1,27	0,64	1	3
Gemeenteklasse ^g	5.546	2,26	1,14	1	4

a) De antwoordmogelijkheden/waarden staan weergegeven in figuur 3.

b) SOI3-indeling: laag, middelbaar en hoog.

c) 10-puntsschaal lopend van 1 (zeer ontevreden) tot 10 (zeer tevreden).

d) 1 = werknemer, 2 = directeur-groootaandeelhouder, 3 = zelfstandig ondernemer inclusief meewerkend gezinslid, 4 = ontvanger uitkering werkloosheid, arbeidsongeschiktheid, ziekte of bijstand, 5 = ontvanger pensioenuitkering, 6 = scholier of student, 7 = overig/geen inkomen.

- e) 1 = gehuwd (of gescheiden van tafel en bed) of geregistreerd partnerschap, 2 = voor de wet gescheiden, 3 = weduwe/weduwnaar, 4 = nooit gehuwd geweest.
 f) 1 = Nederland, 2 = Europa (exclusief Nederland), 3 = buiten Europa.
 g) 1 = kleinschalige gemeenten, 2 = universiteitssteden, 3 = overwegend kleinstedelijke gemeenten, 4 = welvarende woongemeenten.

Bron: SCP, NiB 2023.

Tabel B3 Vertrouwen in medemens (ordinaire logistische regressie, gewogen).^{a), b)}

Variabele	Model 1		Model 2		Model 3		Model 4		Model 5	
Believing (mate religiositeit)	β	SE	β	SE	β	SE	β	SE	B	SE
heel religieus	ref						ref		ref	
religieus	-0,27	0,20					-0,19	0,23	-0,30	0,22
een beetje religieus	-0,38**	0,19					-0,43*	0,26	-0,49**	0,24
niet religieus	-0,58***	0,19					-0,54**	0,27	-0,48*	0,25
helemaal niet religieus	-0,60***	0,18					-0,57**	0,27	-0,49**	0,25
Behaving (frequentie bezoek religieuze bijeenkomst)										
1 keer per week of vaker			0,16	0,11			-0,35*	0,18	-0,27	0,18
1 keer per 2 weken			-0,34*	0,19			-0,72***	0,21	-0,67***	0,20
1 keer per maand			0,25	0,17			-0,06	0,19	-0,19	0,21
minder dan 1 keer per maand			-0,30***	0,08			-0,46***	0,09	-0,31**	0,10
nooit			ref				ref		ref	
Belonging (behorend tot religieuze groep)										
geen					ref		ref		ref	
Rooms-Katholieke Kerk					0,24***	0,08	0,25***	0,10	0,33***	0,10
Protestantse Kerk in Nederland					-0,22**	0,10	-0,24*	0,14	-0,04	0,14
protestants-orthodox					0,26*	0,15	0,18	0,20	0,21	0,20
overig protestants					0,32*	0,18	0,29	0,20	0,17	0,21
islam					1,26***	0,19	1,22***	0,21	0,77***	0,26
hindoeïsme/boeddhisme					0,53*	0,27	0,41	0,32	0,10	0,35
overig religieus					0,34**	0,15	0,27*	0,15	0,15	0,16
Opleiding										
laag									ref	
middelbaar									-0,25***	0,09
hoog									-0,78***	0,10
Leeftijd									-0,02***	0,003
Geslacht										
man									ref	
vrouw									0,03	0,07
Gezondheid tevredenheid									-0,19***	0,02
Sociaaleconomische status										
werknemer									ref	
directeur/ grootaandeelhouder									-0,09	0,26
zelfstandig ondernemer									-0,10	0,13
uitkeringsontvanger (WW, AO, bijstand, ziekte)									0,43***	0,17

Vervolg Tabel B3 Vertrouwen in medemens (ordinaire logistische regressie, gewogen).^{a), b)}

Variabele	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
uitkering pensioen					0,04 0,12
scholier/ student					0,09 0,15
overig/geen inkomen					0,02 0,20
Burgerlijke staat					
gehuwd					ref
gescheiden					0,26** 0,13
weduwe/weduwenaar					-0,10 0,15
nooit gehuwd geweest					0,004 0,10
Kinderen					
ja					-0,02 0,10
nee					ref
Inkomenskwintiel huishouden					
eerste kwintiel (laagste inkomens)					ref
tweede kwintiel					-0,15 0,14
derde kwintiel					-0,19 0,13
vierde kwintiel					-0,35** 0,14
vijfde kwintiel (hoogste inkomens)					-0,47*** 0,14
Migratieachtergrond					
Nederland					ref
Europa (excl. Nederland)					0,35*** 0,14
buiten Europa					0,43*** 0,12
Type gemeente					
kleinschalige gemeenten					ref
universiteitssteden					-0,28*** 0,10
overwegend kleinstedelijke gemeenten					0,04 0,08
welvarende woongemeenten					-0,18** 0,10
N	5.420	5.365	5.023	4.911	4.807
Wald chi ²	23,93	22,35	68,99	98,67	420,84
Prob > chi ²	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Pseudo R ²	0,003	0,002	0,01	0,01	0,06

a) Vertrouwen in de medemens wordt weergegeven door de antwoorden op de vraag in hoeverre mensen het (on)eens zijn met de stelling: 'Over het algemeen zijn de meeste mensen wel te vertrouwen'. Met de antwoordmogelijkheden: helemaal eens, eens, niet eens/niet oneens, oneens, helemaal oneens. Dit betekent dat een hogere score minder sociaal vertrouwen weergeeft.

b) *** p < 0,01, ** p < 0,05, * p < 0,1, tweezijdige t-test.

Bron: SCP/NiB 2023, eigen berekeningen.

Tabel B4 Vrijwilligerswerk (ordinale logistische regressie, gewogen).^{a), b)}

Variabele	Model 1		Model 2		Model 3		Model 4		Model 5	
Believing (mate religiositeit)	β	SE	β	SE	β	SE	β	SE	B	SE
heel religieus	ref						ref		ref	
religieus	0,32*	0,19					0,27	0,22	0,36	0,22
een beetje religieus	0,66***	0,19					0,21	0,23	0,35	0,24
niet religieus	0,59***	0,19					-0,02	0,24	0,12	0,25
helemaal niet religieus	0,92***	0,18					0,23	0,25	0,38	0,25
Behaving (frequentie bezoek religieuze bijeenkomst)										
1 keer per week of vaker			-1,20***	0,11			-1,40***	0,18	-1,38***	0,19
1 keer per 2 weken			-0,97***	0,20			-1,00***	0,24	-0,94***	0,23
1 keer per maand			-0,47***	0,15			-0,48***	0,18	-0,41***	0,19
minder dan 1 keer per maand			-0,56***	0,08			-0,56***	0,09	-0,58***	0,09
nooit			ref				ref		ref	
Belonging (behorend tot religieuze groep)										
geen					ref		ref		ref	
Rooms-Katholieke Kerk					-0,35***	0,08	-0,14***	0,10	-0,08	0,11
Protestantse Kerk in Nederland					-0,87***	0,10	-0,30**	0,14	-0,13	0,14
protestants-orthodox					-0,71***	0,15	0,13	0,19	0,14	0,20
overig protestants					-0,46**	0,19	0,09	0,21	-0,08	0,21
islam					0,66***	0,23	1,26***	0,27	0,99***	0,31
hindoeïsme/boeddhisme					-0,25	0,28	0,13	0,27	-0,15	0,29
overig religieus					0,22*	0,13	-0,13	0,14	-0,22	0,15
Opleiding										
laag									ref	
middelbaar									-0,14	0,10
hoog									-0,55***	0,10
Leeftijd									-0,01***	0,003
Geslacht										
man									ref	
vrouw									0,003	0,07
Gezondheid tevredenheid									-0,02	0,02
Socialeconomische status										
werknemer									ref	
directeur/groootaandeelhouder									0,38	0,25
zelfstandig ondernemer									-0,04	0,12
uitkeringsontvanger (WW, AO, bijstand, ziekte)									-0,58***	0,17
uitkering pensioen									-0,28**	0,12
scholier/ student									-0,44***	0,15
overig/geen inkomen									-0,27	0,25
Burgerlijke staat										
gehuwd									ref	
gescheiden									0,02	0,12

Vervolg Tabel B4 Vrijwilligerswerk (ordinale logistische regressie, gewogen).^{a), b)}

Variabele	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
weduwe/weduwnaar					0,60*** 0,16
nooit gehuwd geweest					0,08 0,10
Kinderen					
ja					-0,17 0,09
nee					ref
Inkomenskwintiel huishouden					
eerste kwintiel (laagste inkomens)					ref
tweede kwintiel					0,29* 0,15
derde kwintiel					-0,01 0,13
vierde kwintiel					-0,05 0,13
vijfde kwintiel (hoogste inkomens)					-0,09 0,13
Migratieachtergrond					
Nederland					ref
Europa (excl. Nederland)					0,63*** 0,15
buiten Europa					0,24** 0,13
Type gemeente					
kleinschalige gemeenten					ref
universiteitssteden					0,18* 0,10
overwegend kleinstedelijke gemeenten					0,08 0,08
welvarende woongemeenten					0,02 0,09
N	5.409	5.355	5.017	4.905	4.800
Wald chi ²	60,06	160,82	111,41	230,58	379,66
Prob > chi ²	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Pseudo R ²	0,006	0,02	0,01	0,03	0,04

a) Vrijwilligerswerk wordt weergegeven door de antwoorden op de vragen 'Heeft u in de afgelopen 12 maanden vrijwilligerswerk gedaan?' en (ingeval mensen vrijwilligerswerk verricht hebben) 'Hoe vaak heeft u in de afgelopen 12 maanden vrijwilligerswerk gedaan?' Mogelijke antwoorden zijn: dagelijks, wekelijks, maandelijks, af en toe, een keer, niet.

b) *** p < 0,01, ** p < 0,05, * p < 0,1, tweezijdige t-test.

Bron: SCP/NiB 2023, eigen berekeningen.

Tabel B5 Vertrouwen in de Tweede Kamer (ordinaire logistische regressie, gewogen).^{a), b)}

Variable	Model 1		Model 2		Model 3		Model 4		Model 5	
Believing (mate religiositeit)	β	SE	β	SE	β	SE	β	SE	B	SE
heel religieus	ref						ref		ref	
religieus	0,08	0,17					0,01	0,20	0,03	0,21
een beetje religieus	0,38**	0,16					0,48**	0,23	0,50**	0,24
niet religieus	0,39**	0,16					0,60***	0,24	0,52**	0,25
helemaal niet religieus	0,26*	0,16					0,49**	0,24	0,44*	0,25
Behaving (frequentie bezoek religieuze bijeenkomst)										
1 keer per week of vaker			-0,10	0,11			0,32*	0,18	0,29	0,19
1 keer per 2 weken			0,22	0,17			0,50***	0,20	0,44**	0,20
1 keer per maand			0,02	0,17			0,21	0,18	0,30*	0,18
minder dan 1 keer per maand			0,20***	0,08			0,23***	0,09	0,14	0,09
nooit			ref				ref		ref	
Belonging (behorend tot religieuze groep)										
geen					ref		ref		ref	
Rooms-Katholieke Kerk					0,06	0,07	0,09	0,09	0,12	0,09
Protestantse Kerk in Nederland					0,26***	0,09	0,36***	0,12	0,34***	0,13
protestants-orthodox					-0,05	0,14	0,07	0,18	0,08	0,19
overig protestant					-0,10	0,17	-0,04	0,19	-0,09	0,18
islam					-0,97***	0,18	-0,78***	0,21	-0,58***	0,25
hindoeïsme/boeddhisme					-0,18	0,23	-0,17	0,27	-0,01	0,29
overig religieus					-0,43***	0,15	-0,40***	0,15	-0,39***	0,15
Opleiding										
laag									ref	
middelbaar									0,12	0,09
hoog									0,59***	0,09
Leeftijd									0,01***	0,003
Geslacht										
man									ref	
vrouw									-0,03	0,07
Gezondheid tevredenheid									0,16***	0,02
Sociaal-economische status										
werknemer									ref	
directeur/ grootaandeelhouder									0,21	0,26
zelfstandig ondernemer									-0,29**	0,13
uitkeringsontvanger (WW, AO, bijstand, ziekte)									-0,09	0,15
uitkering pensioen									0,08	0,11
scholier/ student									0,30**	0,15
overig/geen inkomen									0,03	0,20

Vervolg Tabel B5 Vertrouwen in de Tweede Kamer (ordinale logistische regressie, gewogen).^{a), b)}

Variabele	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
Burgerlijke staat					
gehuwd					ref
gescheiden					-0,31*** 0,12
weduwe/weduwnaar					-0,03 0,12
nooit gehuwd geweest					-0,02 0,09
Kinderen					
ja					-0,03 0,09
nee					ref
Inkomenskwintiel huishouden					
eerste kwintiel (laagste inkomens)					ref
tweede kwintiel					0,12 0,13
derde kwintiel					0,14 0,13
vierde kwintiel					0,20* 0,12
vijfde kwintiel (hoogste inkomens)					0,47*** 0,12
Migratieachtergrond					
Nederland					ref
Europa (excl. Nederland)					-0,08 0,13
buiten Europa					-0,24** 0,11
Type gemeente					
kleinschalige gemeenten					ref
universiteitssteden					0,30*** 0,09
overwegend kleinstedelijke gemeenten					0,16** 0,07
welvarende woongemeenten					0,24*** 0,09
N	5.324	5.273	4.939	4.830	4.736
Wald chi ²	17,42	10,18	49,89	71,70	347,20
Prob > chi ²	0,00	0,04	0,00	0,00	0,00
Pseudo R ²	0,001	0,0006	0,005	0,007	0,03

a) Vertrouwen in de Tweede Kamer wordt weergegeven door de antwoorden op de vraag: 'In welke mate heeft u vertrouwen in de Tweede Kamer?' De mogelijke antwoorden hebben een range van 1 = helemaal geen vertrouwen tot 10 = alle vertrouwen.

b) *** p < 0,01, ** p < 0,05, * p < 0,1, tweezijdige t-test.

Bron: SCP/NiB 2023, eigen berekeningen.

Tabel B6 Stemmen voor de Tweede Kamer (logit-regressie, gewogen).^{a), b)}

Variable	Model 1		Model 2		Model 3		Model 4		Model 5	
Ref. = ja - gestemd voor de laatste TK-verkiezingen										
Believing (mate religiositeit)	β	SE	β	SE	β	SE	β	SE	B	SE
heel religieus	ref						ref		ref	
religieus	-0,36	0,27					-0,42	0,34	-0,35	0,35
een beetje religieus	-0,42*	0,25					-0,58	0,36	-0,24	0,38
niet religieus	-0,65***	0,26					-0,74**	0,38	-0,29	0,40
helemaal niet religieus	-0,61**	0,25					-0,64*	0,38	-0,17	0,41
Behaving (frequentie bezoek religieuze bijeenkomst)										
1 keer per week of vaker			-0,19	0,19			-0,74**	0,30	-0,53	0,33
1 keer per 2 weken			-0,19	0,34			-0,50	0,42	-0,49	0,44
1 keer per maand			0,19	0,25			0,07	0,30	0,03	0,34
minder dan 1 keer per maand			-0,39***	0,14			-0,55***	0,17	-0,51***	0,19
nooit			ref				ref		ref	
Belonging (behorend tot religieuze groep)										
geen					ref		ref		ref	
Rooms-Katholieke Kerk					0,11	0,13	0,20	0,16	0,38**	0,19
Protestantse Kerk in Nederland					-1,30***	0,27	-1,18***	0,30	-0,60**	0,34
protestants-orthodox					-0,77**	0,33	-0,61	0,39	-0,22	0,42
overig protestants					0,29	0,26	0,35	0,30	0,04	0,34
islam					1,67***	0,20	1,72***	0,27	0,92***	0,32
hindoeïsme/boeddhisme					0,97***	0,31	1,07***	0,35	0,64	0,41
overig religieus					0,71***	0,19	0,67***	0,19	0,47**	0,23
Opleiding										
laag									ref	
middelbaar									-0,85***	0,15
hoog									-1,07***	0,16
Leeftijd									-0,03***	0,006
Geslacht										
man									ref	
vrouw									-0,19*	0,12
Gezondheid tevredenheid									-0,04	0,03
Socialeconomische status										
werknemer									ref	
directeur/ grootaandeelhouder									-1,00	0,70
zelfstandig ondernemer									0,23	0,23
uitkeringsontvanger (WW, AO, bijstand, ziekte)									0,13	0,24
uitkering pensioen									0,19	0,23
scholier/ student									-0,22	0,22
overig/geen inkomen									-0,002	0,40

Vervolg Tabel B6 Stemmen voor de Tweede Kamer (logit-regressie, gewogen).^{a), b)}

Variabele	Model 1		Model 2		Model 3		Model 4		Model 5	
Burgerlijke staat										
gehuwd									ref	
gescheiden									0,44**	0,20
weduwe/weduwenaar									0,39	0,28
nooit gehuwd geweest									0,19	0,17
Kinderen										
ja									0,25	0,16
nee									ref	
Inkomenskwintiel huishouden										
eerste kwintiel (laagste inkomens)									ref	
tweede kwintiel									0,32	0,20
derde kwintiel									-0,09	0,21
vierde kwintiel									-0,12	0,20
vijfde kwintiel (hoogste inkomens)									-0,23	0,21
Migratieachtergrond										
Nederland									ref	
Europa (excl. Nederland)									1,50***	0,17
buiten Europa									1,08***	0,16
Type gemeente										
kleinschalige gemeenten									ref	
universiteitssteden									0,15	0,15
overwegend kleinstedelijke gemeenten									0,27**	0,14
welvarende woongemeenten									-0,005	0,18
Cons.	-1,12**	0,23	-1,57***	0,05	-1,83***	0,07	-1,12***	0,38	0,20	0,60
N	5.421		5.365		5.023		4.912		4.808	
Wald chi²	10,69		8,91		124,64		132,30		323,44	
Prob > chi²	0,03		0,06		0,00		0,00		0,00	
Pseudo R²	0,004		0,003		0,05		0,06		0,15	

a) Stemmen Tweede Kamer wordt weergegeven door de antwoorden op de vraag: 'Heeft u gestemd bij de laatste verkiezingen voor de Tweede Kamer?' De antwoorden zijn gehercodeerd tot de volgende categorieën: ja, nee (inclusief niet van toepassing of weet ik niet meer).

b) *** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,1$, tweezijdige t-test.

Bron: SCP/NiB 2023, eigen berekeningen.